

L'ecologisme dels pobles.¹ “Poca gent et dirà que és ecologista, però fem com si ho fórem perquè ho hem viscut de sempre”²

Marina Requena-i-Mora (ERI Sostenibilitat-Universitat de València i The Sheffield Institute for International Development-The University of Sheffield).

Resum: Aquest article desafia el sentit comú que ens informa que el desenvolupament socioeconòmic, al llarg de la història, ha comportat una millor consciència medi ambiental, una visió comunament acceptada que ha rebut suport teòric de la tesi postmaterialista. A partir d'un estudi qualitatiu –portat a terme a pobles que envolten el Delta de l'Ebre i l'Albufera de València— l'anàlisi d'enquestes que tracten temes mediambiental i l'anàlisi de les petjades ecològica i material, demostrarem com aquesta manera postmaterialista d'entendre el medi ambient, aliena la conscienciació mediambiental de les pràctiques i estils de vida. I el que és encara més importat, aliena la consciència mediambiental del creixement econòmic. Les persones generen un impacte mediambiental major quan diuen estar més preocupades pel medi ambient. L'article assenyala que es fa necessari un canvi en les visions del medi ambient i proposa una representació alternativa amb bases materials que no explote els recursos naturals.

Paraules clau: ecologisme dels pobles, ecologisme dels pobres, tesi postmaterialista.

Abstract: This paper challenges the common sense that socioeconomic development, over history, has brought with it an environmental consciousness, a commonly accepted view which has also derived theoretical support from Inglehart's "postmaterialist values" thesis. For doing so, we have conducted a qualitative study— carried out in villages surrounding the Ebre Delta and Albufera of València—, have analysed surveys —related with environmental issues— and both the ecological and material footprints. We argue that the type of environmental consciousness that is derived from the post materialist thesis is intermeshed with the commodity fetishism. That is somewhat explains how people can isolate their consumerist lifestyles from the environmental impact of these lifestyles. And what is most important, people can alienate their environmental concern from the economic growth. We point out that a change in the social visions of the environment is necessary. We propose an alternative representation that consider the environment as a material value and seeks not to exploit the natural resources.

Key words: environmentalism of the poor, environmentalism of the villages, postmaterialist thesis.

---

¹ Agraïm a Pau Belda i Tortosa el títol d'aquest treball.

² Fragment d'una entrevista a una treballadora de l'administració pública de Sant Jaume d'Enveja.

1. Introducció

L'estudi social de la preocupació pel medi ambient ha tingut un desenvolupament considerable des dels anys setanta. Treballs històrics en aquest camp s'han centrat en qüestions com la mesura de les actituds ambientals (Maloney i Ward 1975), l'estudi de la conducta pro-ambiental (Heberlein i Black, 1972) i en la delimitació de les diferents visions del món que mantenen ecologistes i no ecologistes (Van Liere i Dunlap, 1980). El caràcter d'aquests treballs ha estat eminentment prospectiu, tot duent a terme enquestes per conèixer el grau de preocupació de la població i identificar les variables sociodemogràfiques que poguessin predir la conducta pro-ambiental. Aquesta sociologia es basa principalment en les troballes del New Ecological Paradigm (NEP), tot seguint a Riley I. Dunlap. L'èxit d'aquest model resideix en la capacitat d'operacionalitzar 15 ítems teòrics centrats en creences sobre: la capacitat humana per perjudicar l'equilibri de la Naturalesa, l'existència de límits en el creixement de les societats humanes i el dret dels éssers humans a governar la Naturalesa. Les seves aportacions, sincròniques i diacròniques, han mostrat algunes característiques de l'ecologisme com a fenomen social. Aquest fenomen se centra en una minoria de la població (al voltant del 20%) que tendeix a identificar-se amb ser jove, viure a una ciutat, ideològicament d'esquerres, i tenir un alt nivell d'educació (Dunlap, et.al., 2000).

D'altra banda, les relacions entre ingressos, actituds ambientals i comportament han estat temes importants als estudis de sociologia ambiental. Les primeres recerques suggeriren una relació positiva entre els ingressos i les actituds i comportaments pro-ambientals. La qualitat ambiental es considerava sovint un bé de luxe pel qual les persones tenien més graus de llibertat d'emfatitzar una vegada les necessitats materials estan ben satisfetes (Van Liere i Dunlap 1980; Inglehart 1977). La tesi post-materialista, a l'ús de *The Silent Revolution* (1977), sostenia que les prioritats valoratives de les societats occidentals, que havien aconseguit un alt grau de desenvolupament econòmic i de satisfacció de les necessitats materials, s'estaven desplaçant des del benestar material i la seguretat personal cap a la preocupació per la qualitat de vida i la satisfacció de necessitats post-materials d'autorealització; aquesta qüestió reflectia en una major preocupació pels problemes mediambientals, i encara més en els sectors socials més 'materialment' satisfetes. Per tant, d'aquesta teoria es desprèn que a través de la història, mitjançant el progrés socioeconòmic, arribarem a tenir unes societats més mediambientalment conscienciades.

Tot tenint en compte la creixent prosperitat a Europa (almenys) durant dècades, el pes de la preocupació medi ambiental generada hauria d'haver sigut un avantatge per a la salut dels ecosistemes. Tanmateix, no estem convençudes que això haja succeït, i si de fet ha succeït, no s'ha traduït en formes robustes d'ecologisme. En primer lloc, segons aquesta teoria, si la situació econòmica empitjora, el medi ambient torna a ser una qüestió de segona prioritat. Les recessions econòmiques intensifiquen el doble vincle que pot afectar les actituds envers el medi ambient (Bateson 1988; García i Cabrejas 1996; Rodríguez 2002). S'imposen dues ordres contradictòries: "Viuen com si el medi ambient no importa perquè, en cas contrari, esteu amenaçats per la pobresa i l'atur" i "Protegiu la naturalesa perquè, en cas contrari, esteu amenaçats per la catàstrofe i l'extinció" (García i Cabrejas 1996). La recessió i l'austeritat podrien estar destapant el tapís post-material teixit al llarg dels anys.

El postmaterialisme no és particularment robust ni consistent amb les formes de comportament material que tenen un impacte mediambiental. Altres estudis socials sobre medi ambient han

demostrat que la relació entre la consciència ambiental i les actituds proambientals, d'una banda, i el comportament ambiental, de l'altra, són generalment febles. Brand (2010) va demostrar que el comportament ambiental, en gairebé tots els casos, mostra un patró inconsistent, fins i tot entre persones amb creences pro ambientals fortes. En aquest sentit, va observar que les dades quantitatives mostraven que la població que afirmava estar a favor de la protecció del medi ambient, com ara les joves, tenien uns estils de vida menys "verds" que altres segments de la societat, com ara les jubilades, la tendència de les quals cap a valors ecologistes és menys pronunciada, però, en canvi, tenen un estil de vida que implica un ús menor d'energia i materials. Chen et. al, (2016), per la seua banda, van demostrar que les actituds pro-ambientals correlacionaven significativament amb un "consumisme verd³", un comportament força comercialitzat, però que no afecta gaire a la reducció de la petjada de carboni. En canvi, aquests perfils socials que hi havia darrera d'aquestes actituds, feien un ús elevat d'electricitat i de combustible de vehicles. Tot essent aquestes dues activitats fonamentals alhora de determinar la petjada de carboni.

A més, sembla que quan realitzem un comportament pro-ambiental, com consumir productes ecològics, mostrem una predisposició menor per realitzar altres comportaments (Moisander 2007). Una manifesta sensibilitat mediambiental en un domini d'acció o actitud sovint es combina amb la indiferència en altres. Aquestes inconsistències no són inusuals, tenint en compte la dificultat de prendre decisions reals vinculades a criteris ecològics estrictes en una societat orientada cap a la forma de vida occidental, el creixement econòmic, la riquesa material, el progrés tecnològic (Brand, 2010). Els esforços per establir comportaments més respectuosos amb el medi ambient es troben amb una multitud d'obstacles.

Els fracassos del postmaterialisme es mostren millor en la manera com els discursos del desenvolupament sostenible intensifiquen aquestes contradiccions, en part a través de la ideologia que destil·la i en part a través dels oxímorons que juxtaposa en la seva pròpia terminologia (Latouche 2006). Es va generalitzar l'ús d'una fórmula ideològica, d'una espècie de conjur màgic amb el qual governants, tecnòcrates i industrials esperen poder continuar el seu productivisme capitalista de sempre després d'haver efectuat les correccions ecològiques del sistema industrial que ells ja han vist que són imprescindibles, i que esperen poder minimitzar (Naredo i Riechmann, 1995). La seva contínua invocació, en paraules de Naredo (2007), perseguia dos objectius: "sostenir el mite pur i dur del creixement econòmic, que s'havia trontollat amb les crítiques dels setanta i tranquil·litzar a la població, tot donant a entendre que les seves reivindicacions ecològic-ambientals estaven sent tingudes en compte. Mentrestant el creixement econòmic s'ha seguit mesurant exactament igual que abans que fos impugnat: pel simple agregat del producte o renda (Naredo, 2007). En suma, podem afirmar que "la conservació de les bases naturals de la vida humana és un problema més, i un de molt important, que situa la societat davant l'oportunitat de conrear una forma de saviesa no gens freqüent avui. El desenvolupament sostenible, en canvi, és un trampolí fàustic bastit amb matèria de fum, el somni boig d'un salt cap al control definitiu de la història" (García 1995:153).

---

³ Compra i consum de productes que han estat identificats i marcats com a beneficiosos per al medi ambient com ara, el paper reciclat, les bombetes de baix consum, productes locals...

El resultat és la panoràmica actual de receptes sobre tecnologies sostenibles, polítiques econòmiques ambientals (impostos, mercats de permisos de contaminació...), taxes òptimes d'extracció de recursos, substitució de capital fabricat per "capital natural" perdut, desmaterialització de l'economia, la Corba mediambiental de Kuznets, comerç de carboni, creixement econòmic "verd", etc. (Anguelovski i Martínez-Alier 2014). Aquestes pràctiques van acompanyades d'una ideologia que ha ecologitzat el capitalisme, però sense posar en dubte les bases de producció del mateix. Per tant, podem parlar de l'existència d'un "aparell estatal ideològic" (Althusser 2003), que és essencial per reproduir les relacions de producció i reproducció, encara que sigui en un pla ideològic i discursiu durant un període de temps limitat i no de manera sostenible.

Les dificultats per trobar una resposta convincent a la pregunta de com superar aquests obstacles per poder tenir un comportament respectuós amb medi ambient també es veu reforçada per la manera en què algunes rames de les ciències socials fan front a aquests inconvenients. Bona part dels científics socials, redueixen el problema mediambiental a algunes accions o comportaments individuals específics, però ignoren l'impacte de l'estil de vida i de les estructures socials més àmplies (Christensen 1997). Els projectes d'investigació social i mediambiental se centren en actes individuals com el reciclatge, la compra de productes amb un mínim embalatge o la compra de productes energèticament eficients. Aquests enfocaments, tanmateix, consideren inadequadament la dimensió material de les pràctiques socials: el fet de tenir un comportament i un consum quotidià inserit de forma sistemàtica amb els sistemes sociotècnics i integrat en estructures espacials específiques, en entorns urbans o rurals (Brand 2010). Brand argumenta que les diferents maneres de representar i interpretar els problemes ambientals depenen del context i els estils de vida que produeixen les persones. Aquestes variables són més importants alhora d'explicar el comportament ambiental. Els aspectes ocults del consum diari, com ara l'habitatge, la calefacció, la mobilitat, etc. (Southerton et al., 2004), són difícils de canviar, molt rutinaris i tenen un alt impacte ambiental.

Per tant, hi ha un desconnexió substancial entre el que el propi ambientalisme postmaterial pretén fer, el que realment aconsegueix, i quina mena de "sostenibilitat" promou. El problema sorgeix perquè les especificitats històriques i socials del postmaterialisme promouen una forma de conservació de la natura i una representació social del medi ambient, que depèn de separar les pràctiques quotidianes de l'impacte mediambiental que produeixen (Requena-i-Mora i Moreno, 2019). El problema es manifesta en el fetitxisme de les mercaderies, que significa que les persones consumeixen sense tenir coneixement del context sociohistòric en què s'han produït les coses o de les relacions soci-materials de les quals provenen (d'aquí les contradiccions inherents a la majoria de visions del "desenvolupament sostenible"). Això explica en part com les persones poden separar seus estils de vida de l'impacte ambiental que causen dits estils de vida. I encara més, la seua preocupació mediambiental del impacte mediambiental que generen.

En aquest sentit, alguns investigadors socials han introduït un nou "enfocament teòric-pràctic", que també pretén proporcionar un marc per a una anàlisi integradora dels aspectes socials i materials de les "pràctiques socials" (Reckwitz 2002; Schatzki 2001). En l'esquema de Bourdieu (1990) s'entén la pràctica com a resultat de les estructures socials en un camp concret on s'apliquen determinades regles i també com a resultat de l'habitus, és a dir, la història incorporada que es manifesta en el nostre sistema de pensament, sentiment, percepció i comportament. Per tant, es tracta de seguir un enfocament pràctic que tracta d'estudiar el comportament mediambiental en el context de les pràctiques quotidianes situades i reconstruir

els "enteniments pràctics" implícits (Brand 2010). La consciència mediambiental, compren una part integral de les pràctiques socials com tenir diferents hàbits de vida, desplaçar-se, rentar, cuinar, menjar, conduir, etc., tots ells per la seva pròpia naturalesa, de manera sistèmica, tècnicament, econòmicament i culturalment (Brand 2008), entrelaçats en un tipus particular d'hàbitat.

L'argument de Smith i Wishnie (2000), en aquest sentit, és clau; per qualificar com a conservacionista qualsevol acció o pràctica, no només ha d'evitar-se o mitigar la sobreexplotació de recursos o danys al medi ambient — per exemple, la compra de productes mínimament envasats o electrodomèstics de baix consum; pràctiques tan preguntades a les enquestes—, sinó que implica tot un mode de vida i sobretot s'ha d'estar socialitzat per a fer-ho. L'objectiu conservacionista només sembla assolidor en la mesura que abaste tot un model d'organització social des de la producció fins a la urbanització i el lleure —menys agressiu i menys explotador de les funcions útils de la natura (García i Cabrejas, 1997). Les condicions en què la conservació és més adaptativa són estrictes i impliquen la demanda econòmica, la retroalimentació de la informació, i l'acció col·lectiva. Així, la teoria prediu, i l'evidència suggereix, que la conservació voluntària és una cosa comuna en les societats occidentals. No obstant això, l'ús i la gestió dels recursos en hàbitats sostenibles de societats de petita escala i que no han viscut un procés de modernització capitalista⁴ tan agressiu poden, indirectament, influenciar en els comportaments mediambientals (Smith i Wisney, 2000).

Les persones rurals afavoreixen amb la seva manera de viure la conservació dels recursos naturals. Les persones rurals, recullen aigua, netegen boscos, busquen plantes medicinals, conreen, etc. i per tant tenen un major coneixement i consciència de la dependència directa de la seva comunitat amb el medi natural (Anguelovski i Martínez-Alier 2014). En aquest sentit Martínez-Alier (2004) analitza com les i els pobres, en diverses poblacions i contextos, afavoreixen amb els seus costums i usos la conservació dels recursos naturals enfront dels interessos de les grans corporacions, multinacionals i governs. Alguns autors han anomenat a aquest tipus d'ecologisme «l'ecologisme dels pobres» (Martínez Alier, 2002). L'ecologisme dels pobres fa referència a moviments que neixen des de la resistència (expressada en diferents llenguatges) contra el desequilibrat ús de recursos mediambientals fet pels rics i poderosos els efectes perniciosos dels quals recauen entre els pobres. En aquests moviments, les dones i els homes ordinaris tracten de corregir el dany que se li ha fet a la terra, l'aigua i l'aire que els envolta. No és una reverència sagrada a la naturalesa sinó un interès material pel medi ambient com a font de sustentació; no tant una preocupació pels drets de les altres espècies i generacions futures humanes sinó pels humans pobres d'avui (Martínez Alier, 2004: 28).

Finalment, en contra del que teoritzat per Inglehart (1977), podem dir que no estem en una era post-material (Martínez-Alier 2006). Guha i Martínez Alier (1997) assenyalen que el terme "postmaterialisme" és incorrecte en societats on la prosperitat econòmica depèn de l'ús d'energia

---

⁴ Com argumenta Vicens (2000), la ideologia del desenvolupament, els models liberals, que s'han seguit en economia, i el mite del progrés, han estat els instruments més eficaços de la crisi ecològica. Quan manca el món simbòlic, tan propi de les cultures no modernes, en altres paraules, quan no hi ha una relació directa entre el que les persones fan i la significació que atribueixen a les coses que fan, emergeix un desencaixament de la identitat. Aquesta s'enfonsa i la cohesió social es dilueix. Per les cultures que han fonamentat l'articulació de l'ordre social sobre la comunitat i la seva forma de vida, segons l'ecosistema on tenien l'hàbitat, el desmantellament dels sistemes socials ha anat acompanyat de la pèrdua del medi ambient (Vicens, 2000).

i materials i la lliure disponibilitat d'embornals de carboni i dipòsits de diòxid de carboni. No obstant això, la preservació i la protecció del medi ambient s'han entès com desitjos, que podem desenvolupar només quan les necessitats materials ja estiguessin cobertes. La difusió del moviment de l'ecologisme dels pobres ha trencat aquesta visió. Aquests moviments han fet èmfasi en els vincles entre la globalització de l'economia, els creixents fluxos d'energia i materials, i la degradació ambiental dels hàbitats de molts pobles del món.

2. Metodologia. Enquestes, discursos socials i petjades, una combinació necessària per explorar les representacions del medi ambient.

Aquesta investigació es va dur a terme mitjançant una anàlisi sociològica a partir d'una metodologia qualitativa i quantitativa, utilitzant les tècniques de grups de discussió, entrevistes semiestructurades, l'anàlisi d'enquestes sobre el medi ambient i l'anàlisi d'un indicador i un índex que mesuren la sostenibilitat.

Tot partint del reconeixement de les variables socials, ocupació, posició social i ús social dels Parcs Naturals del Delta de l'Ebre i l'Albufera de València (conservacionista, instrumental i oci) - entre desembre de 2009 i juny de 2014, es van realitzar 58 entrevistes en profunditat amb diferents actors socials. El material empíric, que es va utilitzar per capturar les posicions ideològiques, es va ajudar també d'una anàlisi de dos grups de discussió.

L'anàlisi dels discursos es va complementar amb l'explotació de dades de diferents enquestes realitzades pel Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS), L'enquesta Mundial de Valors i l'Enquesta Social Internacional així com de la petjada ecològica i la petjada material.

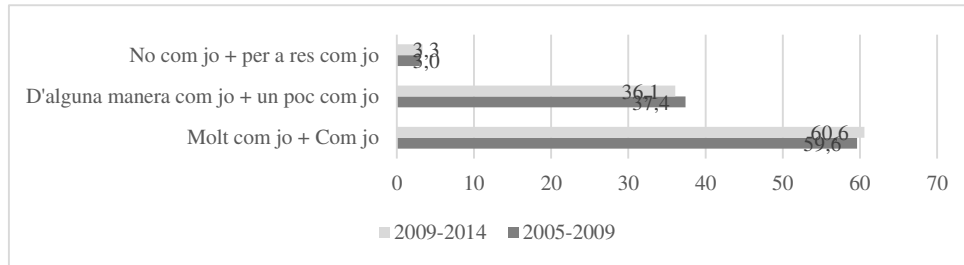
Amb l'anàlisi d'aquestes materials empíric, es tractava de respondre a quatre preguntes:

1. Quina és l'opinió social dominant sobre el medi ambient?
2. Opinions socials sobre el binomi medi ambient i creixement econòmic.
3. Comportaments mediambientals.
4. Quines representacions socials sobre el medi ambient trobem al llarg de la història recent.

3. Una altra volta de rosca sobre les opinions ambientals.

En primer lloc, cal esmentar que l'anàlisi de l'opinió social sobre el medi ambient es pot resumir de la següent manera: hi ha "problemes mediambientals pels quals la gent està preocupada o molt preocupada" (Rodríguez 2002) .Tal com ha demostrat l'Enquesta Mundial de Valors (Gràfic 1), al voltant de un 60% considera que tenir cura de l'entorn és important. Aquests resultats també suggereixen que, fins i tot en períodes d'incertesa econòmica i inestabilitat social, tenir cura del medi ambient segueix sent important o molt important (vegeu l'onada 2010-2014).

Gràfic 1. Identificació amb la frase “Tenir cura del medi ambient és important per a aquesta persona” (expressat en percentatges) (2005-2014) Estat espanyol.

Font: Elaboració pròpia a partir de la World Values Survey.

A més podem observar, a partir de la nostra investigació qualitativa, que en tots els discursos socials, independentment de la posició social des de la que s'emanen, mostren una preocupació pels problemes mediambientals:

Em preocupa des de fa anys ... perquè si no ens preocupem un poc pel medi ambient, arribarà un moment en què acabarem amb tota la vida silvestre... (Entrevista empresari, Catarroja).

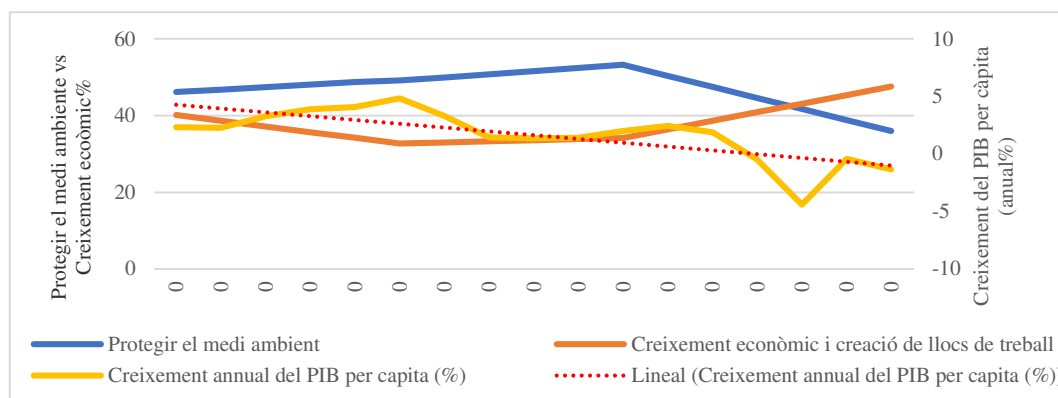
Estic molt preocupada, perquè aquests dies està tan latent que la terra ens està rebutjant a causa del dany que estem fent. [...] la terra diu: ja n'hi ha prou [...] estic molt preocupada pels problemes ambientals que deixe als meus néts (Entrevista mestressa de casa, Catarroja).

4. Creixement econòmic i medi ambient: la crisi social i econòmica li fa ombra a la crisi ecològica

Convé observar que preguntar sobre el grau de preocupació respecte al medi ambient és buscar una confirmació tautològica. Es tracta d'un tema 'políticament correcte' en el qual és molt difícil trobar respostes en contra. Els lectors que tinguin una perspectiva econòmica dirien que l'única mesura fiable de la veritable preocupació mediambiental és quant s'està disposat a pagar. Alguns científics socials (Inglehart, 1995; Brechin i Kempton, 1994) han argumentat que aquestes qüestions poden ser útils per obligar a les persones a escollir entre alternatives difícils. Una de les preguntes que es repeteix a les enquestes tracta de investigar les preferències sobre la protecció mediambiental vers el creixement econòmic.

Pel que fa a les diferents enquestes que han investigat aquesta qüestió, s'ha de dir que els resultats són bastant contradictoris i depenen de com s'estructuren les preguntes. A l'Enquesta Mundial de Valors, els resultats a l'Estat, en el període 2010-2014, revelen que la tesi dels valors postmaterials postulats per Inglehart (1977) encara es manté (Gràfic 2). En els qüestionaris, els enquestats van haver de triar entre "La protecció del medi ambient ha de ser prioritària, encara que provoque un creixement econòmic més lent i una pèrdua de llocs de treball" o "El creixement econòmic i la creació de llocs de treball han de ser la màxima prioritat, encara que implique una degradació del medi ambient".

Gràfic 2. Protecció del medi ambient VS creixement econòmic i creixement del PIB per càpita (anual %) (1995-2011)

Font: Elaboració pròpia a partir de la World Values Survey i de dades del Banc Mundial

Respecte a les ones 1994-1998, 1999-2004 i 2005-2009, les taxes de resposta van ser favorables a la protecció del medi ambient (al voltant del 50% dels casos). En l'última onada, que abasta el període 2010-2014, en el context d'una incertesa econòmica i social en curs, els percentatges es van inclinar a favor del creixement econòmic.

Pel que fa al discurs social, davant el teló de fons de les dificultats econòmiques, veiem que les teories dels valors postmaterials tenen efectes en la percepció social cap al medi ambient. La supervivència i els valors "materialistes" s'associen amb tenir una feina i un estat de benestar que proporcione salut i educació- necessitats que ara falten. D'acord amb aquest corrent de pensament, el creixement econòmic és necessari per subministrar aquests actius. I tal i com s'enuncia als següents verbatim, una vegada manquen aquestes necessitats, el medi ambient passa a ser una qüestió de segon ordre.

Però jo crec que si ens arribem a sortir del problema que hi ara en general, que és la falta de faena i tot això (...) jo crec que tot lo demás (referint-se a la crisi mediambiental) ja serà no res, m'entens? (Entrevista propietària d'un bar, Amposta).

El canvi climàtic hasta 2005, 2008... que era un tema que es tractava molt (...) ara en la crisi s'ha quedat més relegat i es parla poc d'ell... (Professor de secundària, Sueca).

Es que no le veo futuro a nada... de medio ambiente menos aún... si hay otras cosas más precisas... a ver si me entiendes en ciertas cosas... porque yo sanidad lo veo más preciso que eso... (mestressa de casa, entrevista, Sueca).

La investigació qualitativa d'Alonso, Fernández i Ibáñez (2014) indica que hi ha una creixent bifurcació social en les percepcions socials de la crisi economia i la crisi ecològica, ja que la crisi econòmica es percep de manera propera i real, mentre que la crisi ecològica és vista com una cosa distant, encara que, en general, és àmpliament considerada com una cosa veritable. A més, hi ha una falta de reconeixement entre el vincle que s'estableix entre crisi econòmica i el canvi real en els hàbits de consum i tot el sistema productiu que porta a una reducció de les

petjades ecològica i també material (Gràfic 6). En aquest sentit, hi ha un saber popular o sentit comú, en el sentit gramscian, que ens informa que la protecció mediambiental és un producte del creixement econòmic.

A l'enquesta 2954 del CIS (2012) veiem que les respostes a l'elecció entre la protecció del medi ambient i el creixement econòmic deixen de presentar-se en oposició i se separen en dues afirmacions, a les que la persona entrevistada ha de mostrar el seu grau d'acord. Les afirmacions són: "el creixement econòmic és necessari per protegir el medi ambient" i "el creixement econòmic és sempre perjudicial per al medi ambient". Els resultats són bastant contradictoris. Amb l'ajuda de l'anàlisi de residus tipificats (Taula 1) i l'anàlisi de correspondències (Gràfic 3), veiem que moltes persones estan d'acord o en desacord en les dues afirmacions alhora. Utilitzem els residus normalitzats ajustats per explorar si hi ha una associació entre les categories de l'escala de likert de cadascuna de les frases proposades. Els valors superiors a +1,96 (+2,58) o inferiors a -1,96 (-2,58) indiquen que els residus són significatius, és a dir, hi ha una associació entre variables amb un nivell de confiança del 95% (99%). Els valors positius indiquen que el nombre d'observacions amb aquestes característiques particulars era superior al previst sota la hipòtesi d'independència, mentre que els valors negatius indiquen que hi havia menys observacions del que s'esperava.

Taula 1. Taula de contingència: "el creixement econòmic és necessari per protegir el medi ambient" * "el creixement econòmic sempre és perjudicial per al medi ambient"

			El creixement econòmic és sempre perjudicial per al medi ambient				
			Totalment d'acord	D'acord	Ni d'acord ni en desacord	En desacord	Totalment en desacord
Per poder aconseguir protegir el Medi Ambient es necessari que hi hagi Creixement Econòmic a Espanya	Totalment d'acord	Residu corregit	4,7**	-3,7**	-1,9	-2,1*	7,8**
	D'acord	Residu corregit	-5,7**	2,1**	-0,1	3,9**	-5,3**
	Ni d'acord ni en desacord	Residu corregit	0	0,1	9,4**	-4,7**	-4,5**
	En desacord	Residu corregit	1	1,6	-5,1**	5,1**	-4,6**
	Totalment en desacord	Residu corregit	2,6	-1,7	-1,4	-6,4**	12,6**

El test de la X^2 indica que les variables estan associades $X^2=415.387 > 26.30 = X_{0,05;16}$

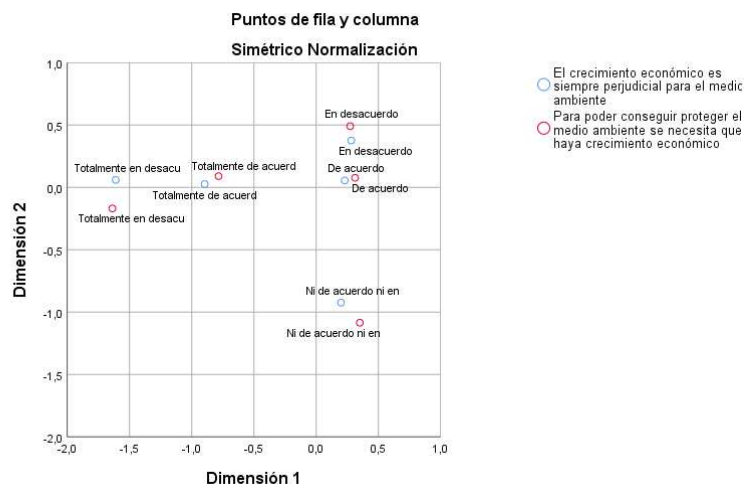
* Valors $> +1.96$ o < -1.96 indiquen associació entre categories al 95% de nivell de confiança

** Valor $> +2.58$ o < -2.58 indiquen associació entre categories al 99% de nivell de confiança

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'enquesta 2954 del CIS

La proximitat entre els punts ens indica que hi ha una associació entre categories:

Gràfic 3. Anàlisi de correspondència: "el creixement econòmic és necessari per protegir el medi ambient" * "el creixement econòmic sempre és perjudicial per al medi ambient."

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'enquesta 2954 del CIS

La contradicció dels resultats de les enquestes també la veiem als discursos socials de la nostra investigació qualitativa, fet que es confirmaria la hipòtesi esmentada que els valors ambientals estan subjectes a una estructura de doble vincle (Bateson 1988). Un missatge que exigeix la protecció de la natura és inevitablement frustrat per un missatge que demana simultàniament l'acceptació de la necessitat del desenvolupament econòmic actual (Rodríguez 2002). El problema és que a les nostres àrees d'estudi, els manaments es tornen encara més contradictoris. D'una banda, el manament "Protegeix la naturalesa perquè, en cas contrari, t'amença la catàstrofe i l'extinció" es fa molt més palpable. Els efectes de la contaminació i altres problemes ambientals, com ara els transvasaments dels rius (que donen vida als aiguamolls), estan més presents en aquestes zones i comencen a afectar a les seues vides:

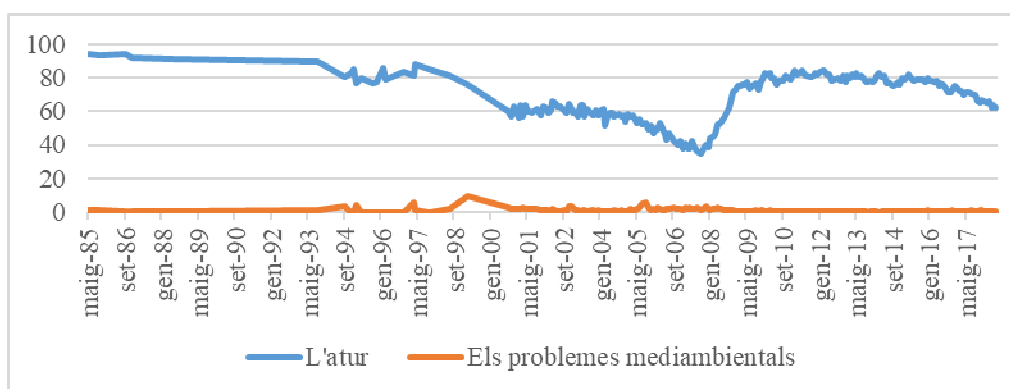
El riu ja s'està esgotant ... l'aigua no arriba com abans. [...] Ara, només arriba "basura"... perquè aquí hi ha molt càncer. [...] Entre les centrals nuclears d'Ascó i Vandellòs, estem envoltats (entrevista mestressa de casa, Amposta).

I, a més, l'altre manament, "Viu com si el medi ambient no importés perquè, en cas contrari, t'amença la pobresa i l'atur", també està més present. S'afegeix el fet que són unes zones humides protegides on no es poden desenvolupar moltes activitats econòmiques. Pateixen els efectes de l'atur i la desocupació i expliquen com els seus fills han d'abandonar el territori perquè "aquí no hi ha res" (Entrevista treballador autònom, Sueca) ni "treball, ni indústria ... res" (Entrevista mestressa de casa, Sueca). Els discursos socials expressen remordiment i fatalisme sobre l'impacte ambiental del procés de modernització que els ha deixat només que "basura". En aquest sentit, segons Ibáñez (1991), podem dir que la relació entre el món rural i el urbà està regulada en la lluita de classes: els que viuen als pobles són la classe oprimida i els que viuen a la ciutat són la classe opressora. La ciutat és una "fàbrica de merda": el destinatari dels aliments i l'emissor d'excrements. El camp, per contra, és l'emissor dels aliments i el destinatari dels excrements.

L'autoengany que implica continuar negant la gravetat de la crisi ecològica sotmet els ciutadans a una estructura d'aquesta magnitud. Una contradicció repetida amb freqüència entre un missatge, expressió de la pròpia consciència ecològica, que assenyalava la necessitat de protegir la natura; i un missatge d'ordre superior que, des de l'acceptació de l'actual desenvolupament econòmic, assenyalava la seva impossible realització. Els aparents valors contradictoris (que hem mostrat tant a l'anàlisi dels residus com als discursos socials), el comportament erràtic, els temors, la paràlisi o la incapacitat per actuar, no són sorprenents. Com va assenyalar Jesús Ibáñez (1985), les prescripcions paradoxals són un element essencial de les situacions de doble vincle amb les que es construeix l'ordre simbòlic. Facen el que facen, els subjectes sempre se sentiran culpables; sempre estaran en deute amb la societat.

Finalment, s'analitza l'evolució d'una pregunta oberta amb la codificació subsegüent -que apareix als baròmetres del CIS-, on se'ls demana als enquestats que identifiquin els problemes més importants de l'Estat espanyol. Si bé l'atur sempre sembla ser un problema important, el medi ambient mai ha superat més del 10%, fins i tot en temps d'auge econòmic. Fet que emfatitzaria que sempre és una preocupació de segon ordre.

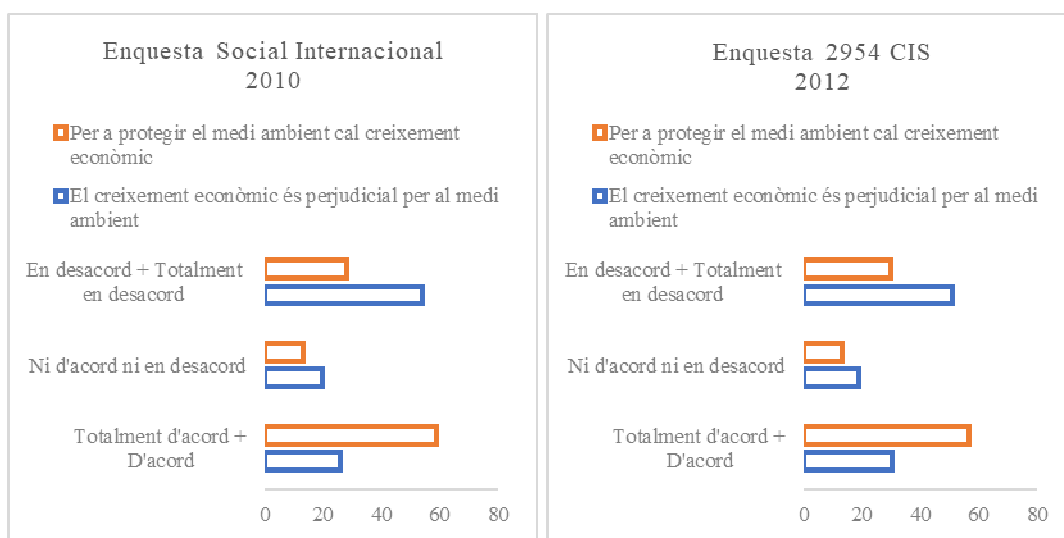
Gràfic 4 Evolució de la percepció de l'atur y el medi ambient com un de los tres problemes principals de l'estat espanyol (1985-2018)

Font: elaboració pròpia a partir dels Baròmetres del CIS (2000-2015)

De fet, tant a l'Enquesta social Internacional de 2010, com a l'enquesta 2954 del CIS veiem que, tot i que els resultats mostren contradiccions, més de la meitat pensa que el creixement econòmic és bo per al medi ambient. En canvi, no més d'un 30% opina lo contrari. En última instància, els manaments contradictoris contesos al doble vincle deixen de contraposar-se.

Gràfics 5. *El creixement econòmic és necessari per protegir el medi ambient o el creixement econòmic és perjudicial per al medi ambient. Estat espanyol.*

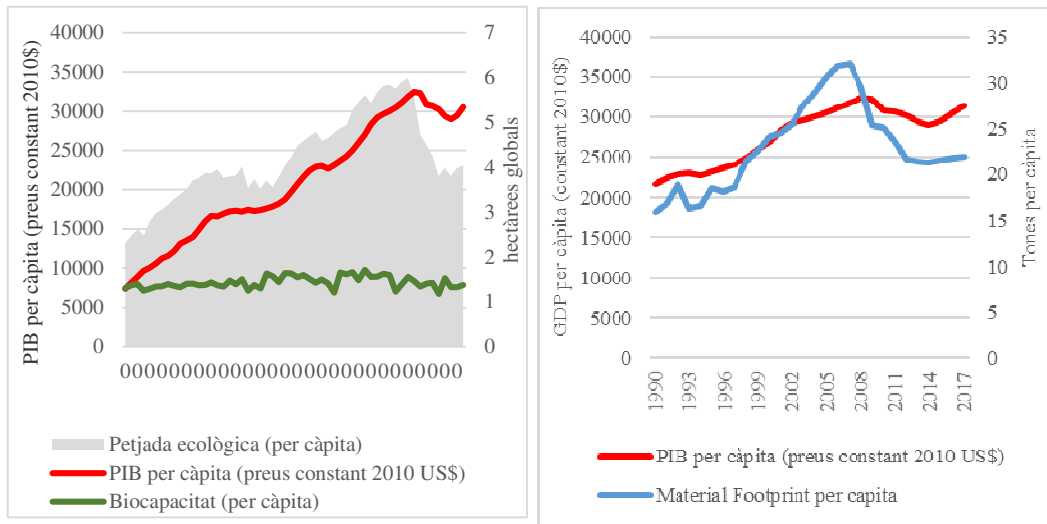

Font: elaboració pròpia a partir de l'estudi 2954 del CIS i la Enquesta Social Internacional.

5. Creixement econòmic i sostenibilitat: un oxímoron mal avingut

Si les opinions socials semblen estar influenciades per la tesi postmaterialista volem saber que passa amb els comportaments. Si ens fixem en les petjades ecològica i material, veiem que el creixement de les mateixes ha estat acompanyat pel creixement del PIB. Només amb les crisis econòmiques i financeres es quan hem vist el contrari d'aquestes tendències (crisi del petroli de 1979 i la gran recessió a 2007).

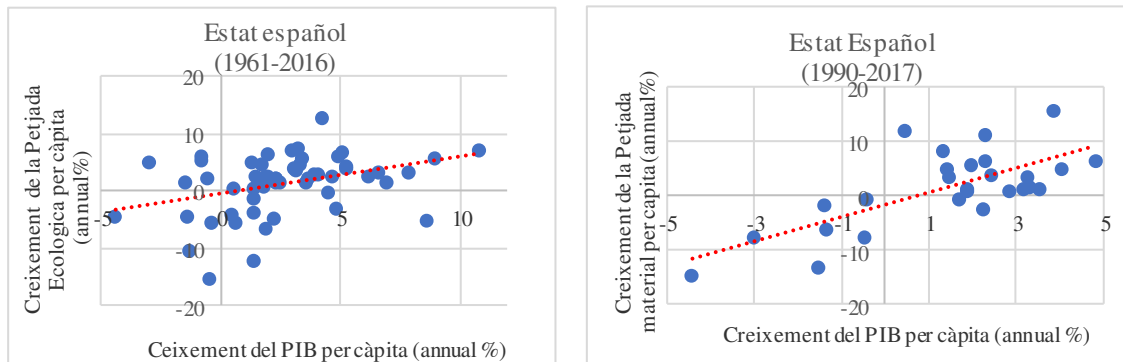
Gràfic 6. Creixement de la petjada ecològica i de la petjada material (Estat espanyol)

Font: elaboració pròpia basada en el panell de recursos de les Nacions Unides per al medi ambient, Global footprint network i la base de dades del Banc Mundial.

Trobem, per tant, unes fortes correlacions entre la taxa de creixement d'aquestes petjades i la taxa de creixement del PIB per càpita ($r = 0,65$, $p = 0,00$; petjada material $r = 0,72$, $p = 0,00$).⁵

Gràfics 7. Correlacions entre petjada ecològica i petjada de materials i PIB per habitant (\$ US 2010 constant) (Estat espanyol).

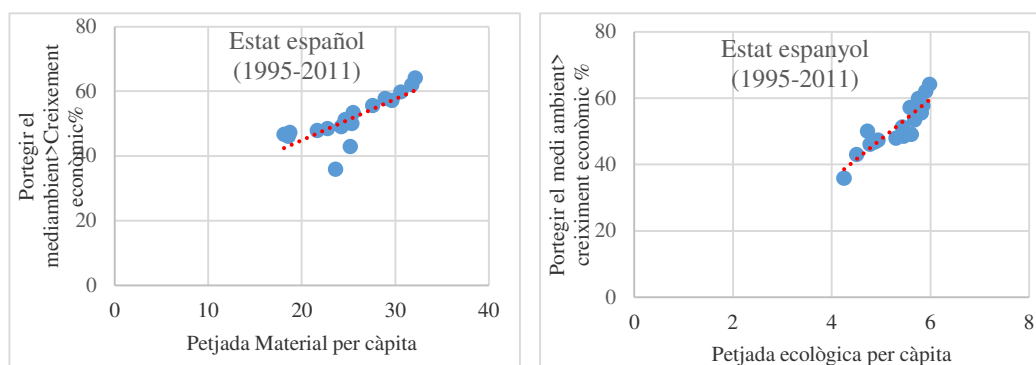

Font: elaboració pròpia basada en el panell de recursos de les Nacions Unides per al medi ambient, Global footprint network i la base de dades del Banc Mundial

⁵ Essent les petjades variables estacionàries fortes i el creixement del PIB una variable estacionària dèbil.

Si tal i com sosté la tesi postmaterialista la preocupació ambiental és un producte del creixement econòmic, això significa que, paradoxalment, estem més preocupats pel medi ambient quan tenim un alt impacte material o ecològic. De fet, també hi ha una forta, positiva i significativa correlació entre la preferència per protegir el medi ambient (versus el creixement econòmic)⁶ i les petjades ecològica i material (petjada ecològica $r=0,89$, $p=0,00$; petjada material $r=0,79$, $p=0,00$).

Gràfics 8. Correlacions entre petjada ecològica i petjada material i preferència per protegir el medi ambient

Font: elaboració pròpia, basada en el Panell de Recursos de les Nacions Unides per al Medi Ambient, Global Footprint Network i l'Enquesta Mundial de Valors.

Com hem dit a la part introductòria, sembla que les especificitats històriques i socials del postmaterialisme promouen una representació social del medi ambient, que depèn de separar les pràctiques quotidianes dels impactes ambientals que aquestes pràctiques han anat produint. I encara més, la preocupació del medi ambient del comportament mediambiental. Per això, aquesta tercera representació del medi ambient fa frontisses amb el fetixisme de la mercaderia.

6. Perfils socials i medi ambient

La tercera pregunta que intentàvem respondre era veure com influeixen les variables sociodemogràfiques en el comportament mediambiental. Però a quin tipus de comportament ens referim? En aquest sentit explorarem si la preocupació pel medi ambient suposa l'adopció de pràctiques aïllades que redueixen els efectes del consum (p. Ex., Reciclatge o compra de productes amb envasos reutilitzables) o, en canvi, si tenir cura del medi ambient ha de vore amb desenvolupar tot un estil de vida menys explotador de les funcions útils de la natura.

El treball de Dunlap i els seus seguidors ha inspirat gran part de la investigació sobre percepcions mediambientals (Cerrillo 2010). No obstant això, aquesta metodologia presenta

⁶ Els percentatges sobre la preferència per protegir el medi ambient versus el creixement econòmic els hem extret de la World Value Survey. No obstant hem hagut d'interpol·lar les dades perquè l'enquesta es realitza cada 4 anys.

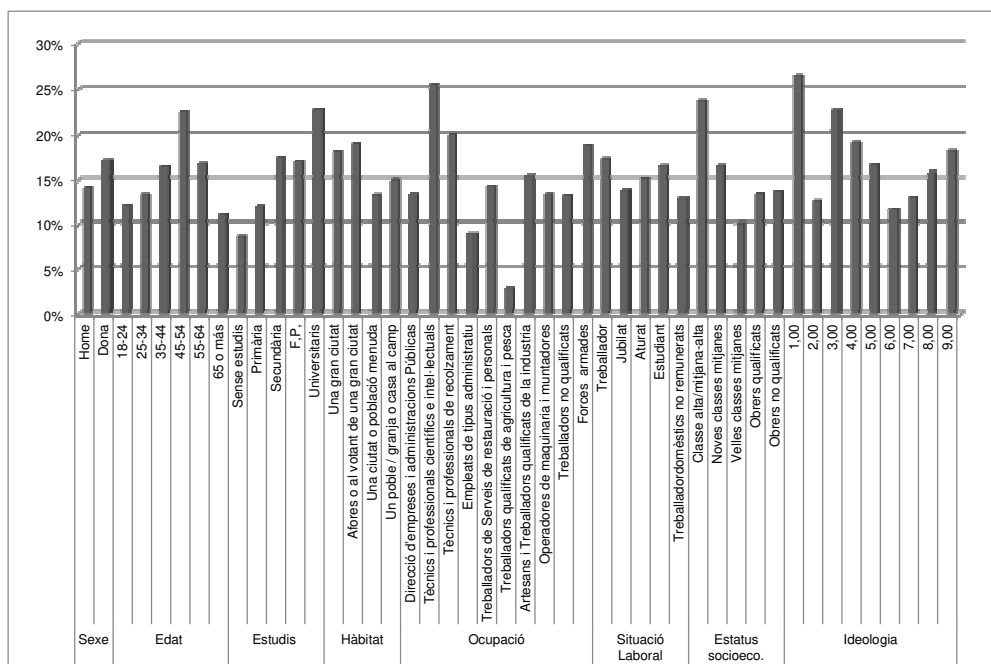
problemes quan s'enfronta a l'anomenada bretxa ambiental; inconsistència pro-ambiental entre valors declarats i comportaments. Per això, per al nostre estudi i anàlisi, hem construït un indicador de comportament ambiental basat en comportaments individuals en lloc de valors pro-ambientals. El nostre indicador es compon dels següents comportaments respectuosos amb el medi ambient (que hem adaptat del qüestionari 2954 de la CIS):

Taula 2. Variables incloses en l'indicador "comportament mediambiental"

	PREGUNTA	Recodificació
Freqüència de comportaments respectuosos amb el medi ambient en els hàbits de compra i utilització de centres de reciclatge		
1. Cerca productes amb envasos que es puguin reutilitzar	p.22.1	Dicotòmica (habitualment 1-resta 0)
2. Procura comprar productes mínimament envasats	p.22.2	Dicotòmica (habitualment 1-resta 0)
3. Quan compra electrodomèstiques escull els de baix consum	p.22.3	Dicotòmica (habitualment 1-resta 0)
Freqüència amb la que utilitza punts nets		
4. Utilitza els punts nets i/o crida a l'ajuntament per a desfer-se d'aparells que ja no serveixen	p.22.5	Dicotòmica (habitualment 1-resta 0)
Freqüència en la que separa el vidre, el plàstic i metall, i paper i cartró del fem		
5. Amb quina freqüència separa del fem de les botelles, els pots i , flascos de vidre?	p.23	Dicotòmica . (sempre+ algunes vegades 1-resta 0)
6. Amb quina freqüència separa del fem envasos de plàstic, llaunes i brics?	p.24	Dicotòmica . (sempre+ algunes vegades 1-resta 0)
7. Amb quina freqüència separa del fem paper i cartró?	p.25	Dicotòmica . (sempre+ algunes vegades 1-resta 0)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del qüestionari 2954 CIS.

El perfil social actual dels ciutadans que actuen amb el medi ambient en ment no s'allunya molt del descrit per Dunlap. Com podem veure en el gràfic 5, el perfil social es representa per una persona amb un alt nivell educatiu, que viu en una gran ciutat o àrea metropolitana, pertany a la classe mitjana o alta, és d'esquerres i té una ocupació de tècnic o científic.

Gràfic 9. Anàlisi bivariant comportament mediambiental * variables sociodemogràfiques (Estat espanyol) (2012)⁷

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del qüestionari 2954 CIS.

Tanmateix, com s'observa a la Taula 2, el comportament mediambiental derivat de les enquestes tan sols considera determinades accions o comportaments individuals, però ignora l'impacte dels estils de vida (Christensen, 1997). No considera la dimensió material de les pràctiques socials, com ara el consum d'energia o la generació de deixalles que es fa de manera quotidiana. A l'estudi de Chen et.al (2016), per exemple, veiem que les persones amb més ingressos i més educació són, justament, les que presenten una major petjada de carboni, tot i que són els que més compren productes que han estat catalogats com a "ecològics" i les que més preocupades pel medi ambient diuen estar. No obstant, les dimensions que es deixen de banda a les enquestes han de veure amb tot el conjunt de pràctiques que es realitzen de manera rutinària però que tenen un fort impacte mediambiental.

En canvi, els habitants de les zones d'estudi van explicar com la seva consciència ambiental era una mena de "habitus", un ethos que regula totes les pràctiques produïdes (Bourdieu 1990). Per a ells, la conservació no és una acció voluntària, és una manera de viure. No obstant això, poques vegades es veuen com "ecologistes":

Ho porten dins, saps? La gent que vivim aquí...vull dir, no som...crec que si vas preguntant poca gent te dirà que és ecologista, vale? Perquè crec que quasi ningú ho és però en canvi fem com si ho fossem, saps? Però ho fas perquè com ho has viscut de sempre... (entrevista tècnic de l'Ajuntament, Sant Jaume).

⁷ Tot i tenir el CIS enquestes que tracten sobre temes mediambientals més recents, utilitzem aquesta perquè el període de recollida de dades coincideix amb el període del treball de camp qualitatiu.

És que convius en això, eh? (...) I esta consciència la té al Delta tothom i segons (...) quina carta sostenible o no sé què...me fa risa perquè tot això nosaltres ho sabem (...) tota la gent externa al Delta que ve, ve a fer unes proves, uns estudis que costen molts diners a l'administració, vale? I que el resultat dels estudis estos ja mos el sabem...(...) Si això s'ha fet sempre, si això ja existeix... (entrevista pesacador Sant Jaume d'Enveja)

El mig ambient quan millor estiga pues millor pa tots i més per als que treballem ahí baix (es refereix a L'Albufera) o siga que mosatros no volem ni que abaixen aigües contaminades... (entrevista arrosser Catarroja)

En certa manera, podem parlar del que Martínez-Alier (2002) ha denominat "ecologisme dels pobres" tot fent èmfasi en com els rurals afavoreixen amb els seus costums i usos la conservació dels recursos naturals. Durant la realització del treball de camp, vam observar que les persones entrevistades desenvolupaven pràctiques com: el cultiu de fruites o verdures, la producció de roba, la utilització de la bicicleta com a transport habitual, el baix consum d'energia, etc. La major part d'aquestes pràctiques són un llegat de la forma de vida dels seus avantpassats en el que ells s'han socialitzat. Una forma de vida anterior, que tal i com mostra el gràfic de la petjada ecològica, suposava un menor consum de recursos naturals.

Per descomptat, la majoria d'aquestes pràctiques no es varen preguntar a les enquestes analitzades. I, com es pot veure a la gràfic 9, els treballadors agrícoles i els pescadors no mostren un comportament respectuós del medi ambient; només el 3% realitza totes les accions incloses a la Taula 2. A més, viure a ciutats menudes o pobles així com ser gran, són variables que mostren menor freqüència en realitzar les activitats proposades a la Taula 2. Aleshores, quin comportament medi ambiental dibuixen les enquestes? Pel que sembla un comportament centrat en la visió post-materialista del medi ambient que atén a unes pràctiques concretes però deixa de banda l'estil de vida. Un comportament, que com hem vist a l'anàlisi de les petjades aliena la consciència mediambiental del comportament que hauria de ser coherent amb eixa consciència.

L'ecologisme, doncs, s'ha interpretat a partir de la tesi postmaterialista, tot oblidant que el creixement de l'economia implica el consum de més recursos i la producció de més residus, i per tant no s'ha entès ni el contingut de classe de les lluites contra els efluent de riquesa ni l'ecologisme dels pobres (Martínez-Alier, 1995). Això va ser expressat de manera eloqüent Hugo Blanco:

A primera vista los ecologistas o conservacionistas son unos tipos un poco locos que luchan porque los ositos panda o las ballenas azules no desaparezcan. Por muy simpáticos que le parezcan a la gente común, ésta considera que hay cosas más importantes por las cuales preocuparse, por ejemplo, cómo conseguir el pan de cada día. (...) Pueden ser verdaderas hasta cierto punto esas opiniones, sin embargo, en el Perú existen grandes masas populares que son ecologistas activas (por supuesto si a esa gente le digo "eres ecologista" pueden contestarme "ecologista será tu madre" o algo por el estilo). Veamos: ¿No es acaso ecologista el pueblo de Bambamarca que más de una vez luchó valientemente contra la contaminación de sus aguas producida por una mina? (Hugo Blanco, 1991 citat en Martínez-Alier, 1995:74)

A l'estudi qualitatiu vàrem observar que la població percebia el medi ambient com a necessitat material. No és una veneració sagrada cap a la natura, sinó un interès material pel medi ambient

com a font de subsistència. Per això, els discursos socials a aquestes zones també feien ressò dels vincles existents entre la globalització de l'economia, l'augment dels fluxos energètics i materials, i la degradació ambiental dels seus hàbitats i de les seues vides.

El riu està contaminat ... [...] Hi ha un percentatge de casos de càncer per població [...] La veritat és que aquesta àrea pateix bastant (entrevista petit empresari, Amposta).

A més, els rius que proporcionen aigua als aiguamolls estudiats –Ebre i Xúquer– són transvasats a altres rius. Aquests transvasaments o projectes de transvasament han provocat lluites i conflictes socials al territori; “conflictes de distribució ecològica” (Martinez-Alier, 2002). Unes lluites protagonitzades per moviments socials de caràcter transversal on s'integren arrosseres, pescadores, obreres industrials però també ecologistes, sociòlogues, etc. Aquests moviments són la Plataforma en Defensa de l'Ebre i Xúquer Viu. Aquests moviments socials són coherents amb la necessitat de mantenir els mitjans de subsistència i la biodiversitat en aquests aiguamolls. Alhora que fan coincidir els valors culturals i ecològics amb el sentit d'identitat territorial i de justícia social.

Per tant, les lluites de resistència i defensa d'estils de vida alternatius a aquestes zones rurals uneixen la defensa de l'entorn natural amb la defensa de les condicions materials de l'existència.

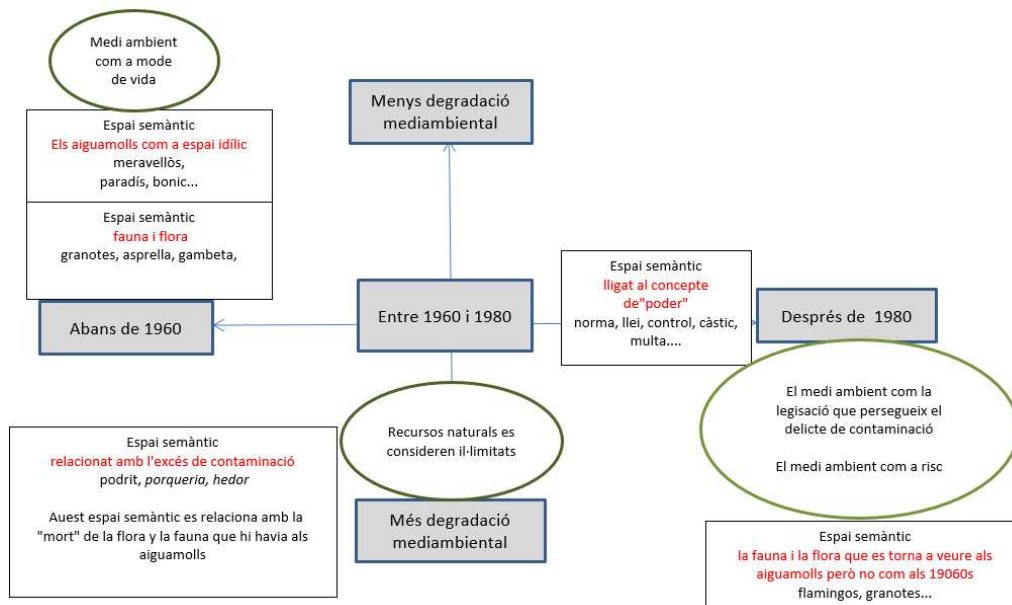
Ara bé, no estaríem davant d'un habitus que es caracteritza només per la pobresa, en el nostre cas, és un habitus que respon i es reproduïx als nostres pobles i que ha de vore, com hem dit, amb la socialització d'un mode de vida específic ancorat a un context històric. Per això, més que d'un ecologisme dels pobres parlariem d'un ecologisme dels pobles. Aquestes formes i maneres d'entendre el medi ambient, però, s'han d'entendre atenent al procés històric i de formació de les mateixes.

7. Entre cru, podrit i cuinat: les representacions social del medi ambient i la història

Pel que fa al context sociohistòric, els nostres entrevistats van dibuixar una línia de temps (eix horitzontal) per explicar la degradació de les zones humides (eix vertical) on viuen (Esquema 1). A l'eix horitzontal, van parlar sobre tres moments en el temps que coincideixen amb tres períodes històrics de l'Estat espanyol. El primer període es situa abans de la dècada de 1960, una era caracteritzada predominantment per una economia agrícola i autarquia. El segon període va començar als anys seixanta i coincideix amb la modernització de l'economia, marcada pel desenvolupament del capitalisme, la industrialització i l'obertura econòmica de l'estat a la resta del món. Finalment, el darrer període va començar als anys vuitanta i ha perdurat fins avui. Aquest període se superposa amb la modernització política i la sortida d'un règim dictatorial.

Els participants van parlar d'aquests tres períodes per explicar l'estat ambiental de les zones humides. A més, van connectar aquests tres moments històrics amb diferents concepcions del medi ambient.

Esquema 1. Configuració narrativa representacions socials del medi ambient i dels aiguamolls

Font: elaboració pròpia a partir del treball de camp

La primera representació es basava en el medi ambient com a font i condició per a la sostenibilitat i es va descriure com a naturalesa no contaminada per l'acció humana. L'imaginari col·lectiu d'aquesta naturalesa es va associar amb la forma de vida dels seus avantpassats. Un mode de vida que, com hem explicat abans, en el que s'han socialitzat i en part hereten.

Es van utilitzar paraules com a "paradís", "meravella" i "prístina" per descriure la condició "idíl·lica" d'aquestes zones humides. La memòria col·lectiva i històrica intenta explicar com es va associar la condició no contaminada d'aquests aiguamolls amb les formes de vida dels seus avantpassats. No obstant això, les persones grans van descriure aquestes formes de vida no només d'una manera nostàlgica, sinó també agredolça: "això vas al metge i et diu: 'adreces' i dius: 'com m'ha d'adreçar si m'ha tirat mig any plantant i segant...i ara vols que m'adrece'" (entrevista jornalera, Amposta). A més, altres es van referir a les malalties patides a aquests aiguamolls, com ara la malària.

Alhora, es planteja la idea que la degradació ambiental es va accelerar mitjançant un procés de desenvolupament capitalista i un augment sense precedents de la població que va començar als anys seixanta. Com va explicar Polanyi el 1944, als discursos socials es va percebre que "el creixement del mercat capitalista va destruir les seves pròpies condicions socials i ambientals" (citada en O'Connor 1988: 12). La modernització "econòmica va implicar la destrucció de la vida familiar, la devastació del medi ambient, l'eliminació forestal, la contaminació dels rius, la desqualificació professional, la ruptura de les tradicions populars i la degradació general de l'existència humana" (Polanyi 1957: 221).

Primer se plantava a mans, s'arreglava en unes taules en los maxos i els cavalls, allí...va començar la maquinària...i la mare que va! Allò no és gens bo tampoc...a llavons ho birbaves a mans, ho plantaves a mans (...) Ara, quan van començar a eixir els herbicides...jo no vaig jugar el cul de miracle per rentar-me en aigua que venia de...i jo corazón de buen alma que en el riu et me rentava...i quina coentor, quina coentor (...) en lo Citroën no podia carregar les anguiles que hi havia mortes...i d'aquell dia en avant ja no n'he vist més... (entrevista amb jornalers jubilats, Amposta).

El medi ambient en aquest període té unes representacions d'una naturalesa entesa com el que precedeix i excedeix a la pròpia activitat: allò natural o donat, front allò cultural o produït, des d'aquesta concepció allò "natural" són els nivells anteriors i inferiors en què els éssers naixen i els éssers s'alimenten (Rodríguez Victoriano, 2002). Trobem una representació que descriu la contradicció entre el imaginari d'una naturalesa impol·luta en el passat i la seva degradació ambiental al present. S'entén la dependència vers el medi ambient com l'enquadrament en les tradicions locals i en un mode de vida que la modernització econòmica destrueix.

Aquesta segona representació comença als anys seixanta i es va reinterpretar com un moment en què els recursos naturals eren considerats il·limitats. Per tal d'expressar la contaminació i l'estat ambiental dels aiguamolls, es varen utilitzar adjectius com "podrit". Mitjançant la reflexió sobre la degradació d'aquestes àrees protegides, els entrevistats van explicar com la modernització econòmica havia estat perpetrada contra el territori natural. Les paraules viu i mort s'empren per comparar els aiguamolls abans i després dels anys seixanta.

Al voltant de l'Albufera es van construir moltes fàbriques ... i totes les fàbriques es van abocar a l'Albufera i no hi va haver una planta de tractament d'aigües residuals (...). I què va passar? L'Albufera va morir (entrevista camperola, Catarroja).

Una evidència empírica d'aquestes dues primeres representacions la trobem a l'evolució de la petjada ecològica (gràfic 6), on no només s'assenyala que les societats anteriors eren més sostenibles sinó que també s'observa el creixement exponencial de la mateixa petjada a partir dels anys seixanta. Aquest creixement, però, s'ha traduït en un impacte mediambiental als ecosistemes. Com argumenta Vicens (2000) per les cultures que han fonamentat l'articulació de l'ordre social sobre la comunitat i la seva forma de vida, segons l'ecosistema on tenien l'hàbitat, el desmantellament dels sistemes socials ha anat acompanyat de la pèrdua del medi ambient.

A més, els discursos esmenten com aquest desenvolupament capitalista va anar acompanyat d'un procés de modernització que afectava les pràctiques quotidianes i s'accepta que part de les seves pràctiques estan vinculades a un mode de vida que destrueix l'entorn. Així, ja a la tercera representació del medi ambient, els discursos apelen a un plural inclusiu: 'el mal que li estem fent' (Entrevista mestressa de casa, Catarroja). Se senten víctimes i còmplices de l'estat de les coses, tot posant l'esperança en les generacions més joves que tenen ja una educació ambiental: "perquè els petits ara ja els eduquen (...) ara hem d'educar a la gent gran que no han passat per esta educació" (entrevista mestressa de casa, Amposta). Una educació que el saber expert ensenya a les escoles.

En aquest tercer període el concepte del medi ambient seu sobre la idea que "les generacions més joves estan mediambientalment conscienciades". Aquesta representació vincula la cura del medi ambient amb "evitar o mitigar la sobreexplotació dels recursos" (Smith i Wishnie 2000).

Per tant, es limita “la realitat ambiental a una legislació que persegueix els delictes contra la contaminació, però deixa de banda l'estil de vida modern” (Vicens 2000: 79); és un tipus de coneixement que s'aprèn a l'escola i no de la manera de viure dels seus avantpassats.

D'alguna manera, aquesta tercera representació social, ressona amb la tesi postmaterialista. La convenció per explicar la formació pública de la preocupació ambiental, ja sigui a nivell individual o de país, és la riquesa econòmica (Brenchin, 1999). Es va argumentar que una vegada que un país (o un individu) obtenia un nivell raonablement elevat de consum i benestar econòmic, se suposava que els ciutadans finalment estaven prou còmodes per dedicar-se a preocupacions “menys bàsiques”, com ara el medi ambient. Per això el creixement econòmic, en última instància, es considera bo per al medi ambient.

Aquí, però, trobem dissonàncies cognitives (Festinger, 1957) i pensaments contradictoris: les generacions passades vivien més d'acord amb la natura però són els joves els que estan més conscienciats. Sota aquesta dissonància també s'amaguen diferents representacions del medi ambient. Si bé quan enuncien que la conscienciació mediambiental de les generacions passades era major, el medi ambient s'associa a font de subsistència i necessitat material. En canvi, quan parlen que les noves generacions estan més conscienciades es refereixen al medi ambient com quelcom post-material i producte del creixement econòmic. Tanmateix, aquesta dissonància troba la seva harmonia. Parlar de problemes ambientals significa parlar de qüestions relacionades amb l'economia i l'economia està en crisi (Almenar, Bono i Garcia, 2001).

Veiem com els discursos assenyalen que s'ha de “ficar coto... a les barbaritats que s'han fet ...que tiraven *descontroladament venenos* sense saber les repercussions” (entrevista empresari, Albal). Domina una concepció que demanda un control administratiu de l'explotació de la naturalesa que sigui compatible amb el creixement econòmic. Per això, ha qui pensa que “l'ecologia pura és anar a rere...” (entrevista empresari, Albal). Observem com a les opinions s'imposen les categories habituals del discurs convencional sobre el desenvolupament econòmic —entès aquest com un procés homogeni i evolutiu— amb el que es categoritza el passat com quelcom a superar.

L'opinió social sobre el medi ambient en aquest període, doncs, gira al voltant de dos eixos: la importància de l'educació, entesa com la inculcació de normes ambientals des de la primera infància, i la necessitat de protegir-se de la inseguretat ambiental, entesa com a control administratiu (la versió liberal) i el control policial (la versió autoritària). En aquest sentit, van explicar com s'estan controlant les pràctiques més contaminants que amenaçaven els ecosistemes, però sense aturar-se del tot. El medi ambient també es percep com un risc. A més, en aquestes descripcions es va trobar un espai semàntic relacionat amb el poder, tot fent ús de paraules com ara control, llei, regulacions, queixes, càstigs i sancions.

Dintre d'aquest engranatge que utilitza el poder, d'acord amb Beck (2006), podem afirmar que la “naturalesa” és tot menys ‘natural’ i ha esdevingut “un concepte, una norma” però també “un record, una utopia”. En aquest sentit, els discursos, descriuen els territoris com a paradís perdut... un record d'un lloc. Tal com descriu Frigolé (2007) el consum d'espais naturals verges i la recreació forçada del natural és símptoma d'una reconstrucció d'un passat idíl·lic perdut.

Els discursos sobre el medi ambient estan tancats en la dimensió del present immediat que imposa l'actualitat del temps capital. El discurs dels implicats trasllada al passat la responsabilitat en l'origen del problema (als anys seixanta) i projecta la seva resolució cap al

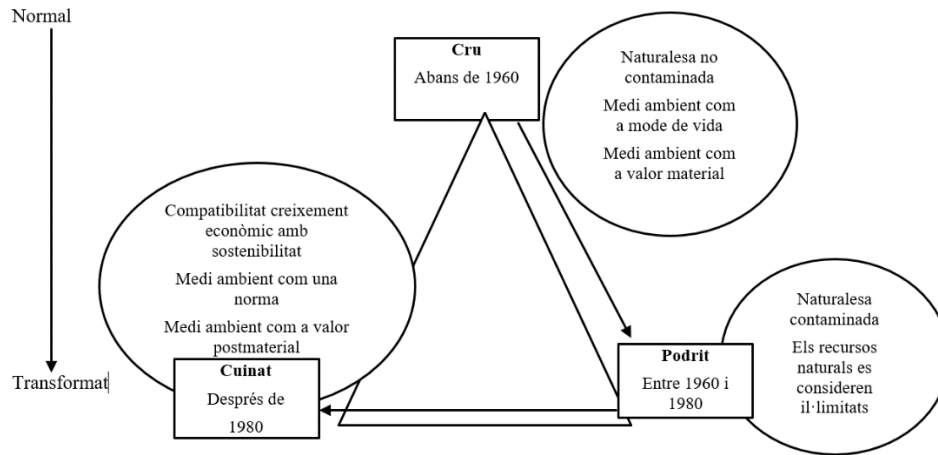
futur. Un futur idealitzat on el saber científic, les noves tecnologies o la progressiva conscienciació, sensibilització i educació ambiental de la ciutadania permetrà una imaginària resolució. Mitjançant aquesta operació els progrés, entès com el creixement econòmic capitalista —i totes les contradiccions concretes que viuen i pateixen els sectors implicats—, queda salvaguardat als discursos. La preocupació queda immobilitzada al present, atrapada en un forat negre, i l'ocupació per a resoldre els problemes ecològic-socials es trasllada al futur. Per tant, la preocupació pel medi ambient s'eclipsa, i es subordinada a les exigències del progrés econòmic, amb iniciatives prudentes per resoldre problemes ecològics i socials que es remeten a un futur llunyà. Els discursos expressen que no és massa tard per trobar una solució a la crisi mediambiental. La ciència i les noves tecnologies són els antídots que limiten la seva percepció del risc.

Què és tard? pues pense que no, perquè es podria arreglar d'alguna manera no sé mitjançant com, però hi ha gent més preparada que si podria donar algunes opinions per a parar tot açò (entrevista Mistresssa de casa, Catarroja).

Però cal dir que, tot i que apel·len a la ciència i a l'educació com a antídots també expressen la necessitat d'una consciència col·lectiva per protegir el medi ambient perquè "és nostre" i "tots l'hem de cuidar" (Entrevista Mistresssa de casa, Amposta), "des dels joves a la gent gran" (entrevista treballador de l'administració pública, Sant Jaume), en cas contrari "anem cara a l'*adebacle*" (entrevista Mistresssa de casa, Amposta) i "repercuteix en contra nostra" (Entrevista mistresssa de casa, Catarroja). Malgrat la pressió extrema que l'organització social del capitalisme actualment existent exerceix sobre la naturalesa i la pròpia societat, la qüestió ecològica mobilitza als actors. Té la capacitat d'introduir en els discursos la necessitat de plantejar-se l'interès col·lectiu i la transformació social.

La identificació que els entrevistats van fer d'aquests períodes històrics, modelats segons l'explotació humana del territori, té una reminiscència amb el triangle culinari utilitzat per Lévi-Strauss (1968). Tot i que les diferències entre el nostre triangle i el triangle Lévi-Strauss són que tots els estats són culturals i la part cuinada és precedida per la part podrida. A més, aquest triangle esdevé una estructura diacrònica, entenent cadascun dels vèrtexs com un possible nivell de "cristal·lització" de diferents cultures que s'expressen en un moment històric determinat (Conde 2009).

Esquema 2. Representacions socials del medi ambient, períodes històrics i triangle culinari

Font: Figura pròpia basada en Lévi-Strauss (1968) i en treball de camp

8. Conclusions: tornar a l'origen per tal d'avançar

L'opinió social sobre el medi ambient segueix estant influenciada per la tesi post-materialista i per la ideologia derivada del concepte desenvolupament sostenible. I no és que el desenvolupament sostenible aconsegueixi superar els problemes ambientals i / o mantenir el nivell actual de producció o consum amb la seva forma màgica de racionalització econòmica i ambiental. Més aviat, el concepte emmascara l'inherent "conflicte ambiental". No podem parlar de problemes ambientals que representen riscos per a la humanitat, ja que aquests problemes representen beneficis per a molts inversors i països.

Una solució que consisteixi en hibridar la protecció del medi ambient amb el creixement econòmic, no està demostrada (Martínez-Alier 2002). Fet que podem corroborar amb les fortes correlacions de les petjades (ecològica i material) amb el PIB. El creixement infinit no és possible en un planeta finit (Clémentin i Cheynet 2005) o, en altres paraules, la "terra no té Mastercard" (Brockington et.al. 2008: 188). Els efectes que els límits ecològics ja han sigut traspassats es manifesten en problemes diàries i el medi ambient esdevé un problema material i de distribució. Això, a la vegada, podria estar mostrant els límits de la tesi postmaterialista. Des d'aquesta perspectiva, és políticament necessari treballar per canviar la representació actual i dominant vers el medi ambient i superar la relació actual de la societat amb la natura, així com la relació social entre els éssers humans, que pressuposa una transformació global de maneres de producció i aprenentatge global en les societats occidentals.

En la nostra investigació hem vist que el comportament mediambiental està relacionat amb un tipus d'identitat que es deriva d'estar socialitzat en línia amb l'ecosistema on es troba l'hàbitat. En els pobles estudiats hem observat cert comportaments mediambientals que semblen ser un

llegat de la forma de vida dels avantpassats. En aquest sentit, l'argument de Smith i Wishnie (2000) és clau.

A mesura que avancem cap a una visió més realista de les relacions home-medi ambient en les societats de petita escala, els èxits reals d'aquests pobles en la construcció dels seus mitjans de vida de manera sostenible, tot conservant o millorant espècies i hàbitats, es torna més notable i digna d'enteniment i respecte (Smith i Wishnie 2000: 516).

Un proposta seria analitzar les restes d'aquests estils de vida i processos de socialització contesos en eixes formes de viure, ja que això ens pot portar a reequilibrar el medi ambient i la societat.

Per sobre, tots els entrevistats, independentment de la seua posició social, afirmaven que la forma de vida dels seus avantpassats era respectuosa amb el territori. Vinculaven a aquesta idea una representació del medi ambient com a quelcom material. L'anàlisi de les petjades ecològica i material, també n'és una prova empírica que les societats passades eren més sostenible. A més, els discursos socials emfatitzen que el creixement i la modernització econòmica no són i mai han sigut compatibles amb la protecció del territori.

Tanmateix, gran part del pensament social clàssic que ha estudiat els processos de modernització han tractat d'imposar les categories del discurs sobre el desenvolupament entès aquest com un procés evolutiu amb el qual es categoritzava a les generacions anteriors amb conceptes com 'residual', 'endarrerit' o 'marginal'. D'aquí es deriva, tot seguint la tesi postmaterialista, que la història, mitjançant el progrés socioeconòmic ens portarà a unes societats millors i també més mediambientalment conscienciades.

Com emfatitzava l'Ibáñez (1997), sembla que “l'ordre dominant ens imposa l'oblit i l'oblit que hem oblidat” (503). Ara bé, contra l'alienació de la memòria, proposem “l'anamnesi històrica i biogràfica, que significa recuperar la memòria històrica, són condicions per al desbloqueig” (Ibáñez 1997: 503) de la situació actual i, d'aquesta manera, poder connectar les representacions socials del medi amb els estils de vida i amb l'impacte que generen aquests estils de vida.

La tasca de les investigadores socials és recuperar aquesta història, rescatant experiències personals i col·lectives que han quedat eliminades pels relats principals de la història. A partir d'aquí es poden desencadenar poderoses contra-narratives i estratègies d'alliberament. La investigació compromesa pot ajudar a descolonitzar els coneixements de visions postmaterials. Amb aquesta finalitat, en termes culturals, cal construir una nova racionalitat productiva i política. En termes de coneixement, una nova reestructuració del coneixement que integre diferents epistemologies. En termes polítics, l'única oportunitat d'aturar la crisi ecològica i la desigualtat social és a través d'una confrontació amb el capitalisme i un canvi d'estil de vida.

Referències

- Almenar, R., E. Bono, and E. García. (2000). *La sostenibilidad del desarrollo: el caso valenciano*. Valencia: Universitat de València/Fundació Bancaixa.
- Alonso, L.E., C.J. Fernández, and R. Ibáñez. (2015). Crisis y nuevos patrones de consumo: discursos sociales acerca del consumo ecológico en el ámbito de las grandes ciudades españolas. *EMPIRIA. Revista de Metodología de Ciencias Sociales* 29: 13-38.

- Althusser, L. (2003). Ideología y Aparatos Ideológicos de Estado. In: *Ideología un mapa de la cuestión* (ed. Žižek, S.) Pp.115-157 . México: FCE.
- Anguelovski, I. and Martinez-Alier, J. (2014). The 'Environmentalism of the Poor' revisited: Territory and place in disconnected glocal struggles" *Ecological Economics* 102: 167–176
- Bateson, J. (1988). *Pasos hacia una ecología de la mente*. Buenos Aires: Editorial Carlos Lohlé S.A.
- Beck, U. (1998). *Políticas ecológicas en la edad del riesgo*. Barcelona: El Roure.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Brand, K.W. (1997). Conciencia y comportamiento medioambientales: estilos de vida más 'verdes'. In: *Sociología del medioambiente: una perspectiva internacional* (ed. Redclift, M) Madrid: Mc Graw Hill.
- Brand, K.W. (2010) Social Practices and Sustainable Consumption: Benefits and Limitations of a New Theoretical Approach. In: *Environmental Sociology European Perspectives and Interdisciplinary Challenges*. (Gross, M and Heinrichs, H.)Pp 217-235 SpringerLink.
- Brechin, S. R. (1999). Objective problems, subjective values and global environmentalism: Evaluating the postmaterialist argument and challenging a new explanation. *Social Science Quarterly*, 80, 793-809.
- Brechin, S. R., & Kempton, W. (1994). Global environmentalism: A challenge to the postmaterialism thesis? *Social Science Quarterly*, 75, 245-269.
- Brockington, D., R. Duffy, and J. Igoe. (2008). *Nature unbound: conservation, capitalism and the future of protected areas*. London: Earthscan.
- Cerrillo, J.A. (2010). The measurement of the environmental concern: a critical review of Riley E. Dunlap's work. *Athenea Digital* 17: 33–52.
- Chen, X., de la Rosa, J., Peterson, M., Zhong, i Lu, C. (2016). Sympathy for the environment predicts green consumerism but not more important environmental behaviours related to domestic energy use. *Environmental Conservation*, 43(2), 140-147. doi:10.1017/S0376892915000351
- Christensen, P. (1997). Different lifestyles and their impact on the environment. *Sustainable Development* 5: 30–35.
- Clémentin, B. and V. Cheynet. (2005). La décroissance soutenable. <http://www.decroissance.org/>. Accessed on February 25, 2016
- Conde, F. (2009) *Análisis sociológico del sistema de discursos*. Madrid: CIS.
- Dunlap, R. E., Van Liere, K. D., Mertig, A. G. and Jones, R. E. (2000), New Trends in Measuring Environmental Attitudes: Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale. *Journal of Social Issues*, 56: 425-442. doi:10.1111/0022-4537.00176
- García, E. (1995) *El trampolí Faustic. Ciència, mite i Poder en el desenvolupament sostenible*. València: Germania.
- García, E. and Cabrejas, M. (1996). Medio ambiente y conflicto social: El caso de la Albufera. *Política y Sociedad* 23: 75-97.

- Guha, R.; Martínez Alier, J. (1997). *Varieties of Environmentalism. Essays North and South*, Earthscan. Delhi: London and Oxford University Press.
- Heberlein, T. A., & Black, J. S. (1976). Attitudinal specificity and the prediction of behavior in a field setting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 47U79.
- Ibáñez, J. (1985). *Del algoritmo al sujeto*. Madrid: Siglo XXI.
- Ibáñez, J. (1991). *El Regreso del Sujeto. La investigación social de segundo orden*. Santiago, Chile: Editorial Amerinda
- Ibáñez, J. (1997). *A contracorriente*. Madrid, Spain: Fundamentos.
- Inglehart, R. (1995). Public support for environmental protection: Objective problems and subjective values in 43 societies. *Political Science & Politics*, 28, 57-72.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: changing values and political styles among Western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Latouche, S. (2006). ¡Abajo el desarrollo sostenible! Viva el decrecimiento convivencial! *Objetivo Decrecimiento, Colectivo Revista Silence*, B. Serrano, Barcelona, leqtor: 23–35.
- Lévi-Strauss, Claude. (1968). *Mitológicas, Lo crudo y lo cocido*. México DF: Fondo de Cultura Económica
- Maloney, M. P., Ward, M. P. & Braucht, G. N. Ž . (1975) . “Psychology in action: a revised scale for the measurement of ecological attitudes and knowledge”. *American Psychologist* 30, 787]790
- Martínez-Alier, J. (2002). The environmentalism of the poor. In: *The political economy of sustainable development: environmental conflict, participation and movements*. Organised by United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD). Johannesburg: University of Witwatersrand.
- Martinez-Alier, J. and O'Connor, M., (1996). Ecological and economic distribution conflicts. In: *Getting Down to Earth: Practical Applications of Ecological Economics*. (Ed. Costanza, R., Segura, O., Martinez-Alier, J.) pp. 277–286., Washington: Island Press
- Moisander, J. (2007) Motivational complexity of green consumerism. *International Journal of Consumer Studies* 31(4): 404–409.
- Naredo, J.M. (2007). *Raíces económicas del deterioro ecológico y social*. Madrid: Siglo XXI.
- O'Connor, J. (1988). Capitalism, nature, socialism a theoretical introduction. *Capitalism Nature Socialism* 1(1): 11–38.
- Polanyi, K. (1957). *The great transformation*. Boston: Beacon Express.
- Reckwitz A. (2002). Toward a theory of social practices. A development in cultural theorizing. *Eur J Soc Theory* 5(2):245–265.
- Requena-i-Mora, M i Moreno, G. (2019) Another turn of the screw on the environmental opinions: Utilising Surveys and Social Discourses to Investigate the Social Perception of Environmental Issues. *Conservation and Society*, 17 *Conservation and Society* 17(1): 38-50, 2019
- Riechmann, J., Naredo, J.M., Estevan, A., Taibo, C., Rodríguez, J.C., Nieto, J. (1995). *De la economía a la ecología*. Madrid:Trotta

- Rodríguez Victoriano, J.M. (2002). Los discursos sobre el medio ambiente en la sociedad valenciana (1996–2000). *Quaderns de Ciències Socials* 8. València: Universitat de València.
- Schatzki, T. (2001). Introduction. Practice theory. In: *The practice turn in contemporary theory*. (Ed. Schatzki T, Knorr-Cetina K, vonSavigny E) Pp 1–13 London: Routledge.
- Sempre, J., Martínez, M. and Garcia, E. (2007). Ciencia, movimientos ciudadanos y conflictos socioecológicos. *Cuadernos Bakeaz*, nº 79:1-18
- Smith, E., and M. Wishnie. (2000). Conservation and subsistence in small-scale societies. *Annual Review of Anthropology* 29: 493–524.
- Southerton A, Warde A and Hand M. (2004). The limited autonomy of the consumer: implications for sustainable consumption. In: *Sustainable consumption. The implications of changing infrastructures of provision*. (Ed. Southerton A., Heather Ch, van Vliet B)pp 32–48 Cheltenham:Edward Elgar Publishing.
- Van Liere, K.D. and R.E. Dunlap. (1980). The social bases of environmental concern: a review of hypotheses, explanations and empirical evidence. *Public Opinion Quarterly* 44: 181–197.
- Vicens, J. (2000) “Medi ambient i cultures” *Revista Catalana de Sociologia*, 13: 77-100.